

SUOMEN
ILMASTOPANEELI
The Finnish Climate
Change Panel

Muittuhančála Dálkkádatpolitihka vuoiggalašvuohta eamiálbmot sápmelaččaid dáfus

Klemetti Näkkäljärvi, Suvi Juntunen, Jouni J.K. Jaakkola

Suoma dálkkádatpanela publikašuvnnat 4/2023

Muittuhančála

SISDOALLU

1. Láidehus	2
2. Duogáš.....	2
2.1 Sápmelaččat Suomas	2
2.2 Dálkkádatrievdama guovddášváikkuhusat eamiálbmot sápmelaččaide.....	3
3. Sosiokultuvrralaš vuoiggalašvuohta	5
4. Dálkkádatpolitihka ja sámi kultuvra.....	7
5. Guovddášdálkkádatdoaimmaid vuoiggalašvuođa dáhpusat sápmelaččaid dáfus	13
6. Dálkkádatpolitihka vuoiggalašvuođa árvoštallangažaldagat sápmelaččaid dáfus	16
7. Čoahkkáigeassu ja ovdánahtindárbbut	24
8. Gáldut	27

1. LÁIDEHUS

Dán muittuhančállosa ulbmilin lea buktit ságastallamii vuoiggalašvuođa gažaldagaid ja daidda váikkuhan dagaldagaid, mat laktásit eamiálmot sápmelaččaide. Muittuhančálus sáhtá adnojuvvot ávkin go plánejuvvojit dálkkádatpolitihka doaimmat ja go árvvoštallojuvvojit daid váikkuhusat sámi kultuvrii. Muittuhančállosis 1) duddjojuvvo oppalašgeahčastat dálkkádatrievdama váikkuhusain sámi kultuvrii dálkkádatvuoiggalašvuođa oaidninvuogis, 2) ovdanbuktojuvvo guovddáš lánkaásaheapmi, mii váikkuha sápmelaččaide ja dálkkádatpolitihka vuoiggalašvuhtii, 3) buktojuvvojit ovdan guovddáš dálkkádatvuoiggalašvuođa árvvoštallama riikkaidgaskasaš ja álbmotlaš dáhpáhusat, mat laktásit eamiálmogiid rivttiide, 4) analyserejuvvojit dálkkádatpolitihka vuoiggalašvuođa árvvoštallangažaldagat sápmelaččaid dáfus. Čála lea Suoma dálkkádatpanela vuoiggalašvuohta -prošeavtta oassi. Prošeavttas lea čielggaduvvon, mot dálkkádatpolitihka vuoiggalašvuohta sáhtá árvvoštallojuvvot golmma dimenšuvnna bakke, mat leat juohkin-, dovddasteaddji ja meannudanvugiid vuoiggalašvuohta. Vuoiggalašvuođa árvvoštallama vuolggasadjin leat vuoddo- ja olmmošrievttit (Kivimaa ee. 2023).

Muittuhančállagis čiknoduvvo geahčadit sámi kultuvrra ja dálkkádatpolitihka vuoiggalašvuođa Suoma sápmelaččaid ruovttuguovllus ja Norgga ja Ruoŋa sápmelaččaid árbevirolaš orrunguovlluin. Dálkkádatdoaimmain leat vuoiggalašvuođa váikkuhusat maiddái sápmelaččaide, geat orrot ruovttuguovllu olggobealde. Vuoiggalaš dálkkádatpolitihka sáhtá vejolaččat goahcat sápmelaččaid eretmuotkuma ruovttuguovllus dehe doarjut máhccama sápmelaččaid ruovttuguvlui, muhto dán holisttalaš árvvoštallan gáibida sierra dutkanprošeavtta ja materiálačoaggima.

2. DUOGÁŠ

2.1 Sápmelaččat Suomas

Eamiálmot sápmelaččaid sajádagas, rievttis iežaset gillii ja kultuvrii sihke oassálastinrievttis mearriduvvo vuodđolágas (731/1999). Sápmelaččaid ruovttuguvlui gullet Eanodaga, Anára ja Ohcejoga gielddaid guovllut sihke Sámi bálgesa viidodat Soađegili gielddas (Laki saamelaiskäräjistä 974/1995, 4 §). Sápmelaččat orrot Suoma lassin maid Ruoŋas, Norggas ja Ruošša Guoládatnjárggas. Sápmelaččat árvvoštallojuvvojit leat sulaid 85 000–120 000 (Jaakkola ee. 2018). Hálddahušlaš árbevirolaš sámi ealáhussan adnojuvvojit boazodoallu, meahcebivdu ja guolástus (HE 248/1994), muhto sámi servošis maiddái čoaggin ja duodji adnojuvvo árbevirolaš ealáhussan. Sápmelaš kulturhápmái lohkkajuovvojit gullat sámegealla, kultuvra ja dáidda sihke sápmelaččaid árbevirolaš ealáhusat. Suomas leat golbma sámi giella- ja kulturjoavkku: davvisápmelaččat, anáraččat ja nuortalaččat. Árvvu mielde bealli sápmelaččain hupmet sámegealla vuosttaš giellaneaset. Buot sámegeallat leat uhkivuložat.

Láhkaásaheami ovdáneami mielde sierralágaide, dego luonddusuodjalanláhkii (9/2023), lea váldojuvvon sámi kultuvrra geahnohuhttingieldu, dehege láhkaásaheami guoskadeapmi ii oáččo heajudit sápmelaččaid vejolašvuoda bargat iežaset kultuvrra mielde. Geahnohuhttingieldu árvvoštallet Sámediggi, Nuortalaččaid siidačoahkkin, eiseválddit, geat guoskadit lága ja riektevuogádat.

Dálkkádatrievdama lassin sámi kultuvrii čuhcet deaddagat birastahtti servodagas ja ekonomalaš doaibmevašvuodas sihke historjjálaš árbbis. Árbevirolaš sámi ealáhusaiguin – boazodoaluin, meahccebivdduin, guolástusain ja čoaggimiin – seamma guovlluin gilvalit Suomas eará eanangeavahanhámit, dego vuovdedoallu, turisma, mášengolleroggan ja málbmaohcan sihke earálágán infrastruktuuraprošeavttat. Vejolašvuodaide vuogáiduvvat dálkkádatrievdamii váikkuha historjjálaš árbi, mii lea dagahan Suomas sámegeielaid ja sámi kulturhámiid uhkivuložin šaddama sihke dolvon ruovttuguovllus orru sápmelaččaid unnumii.

Sámediggi doallá statistihkaid Sámedikki válgalogahallama olbmuid ja sin mánáideaset mearis sámediggeválggaid olis. Jagi 2019 válgalogahallamii gulle 10 769 olbmo ja sin manjisboahhtit. Sámi ruovttuguovllu olggobealde orrot sulaid 62 proseantta Suoma sámedikki válgalogahallama olbmuid ja sin mánáin (Saamelaiskäräjät 2019). Ruovttuguovllu olggobeale sápmelaččain eatnasat orrot gávpogiin ja daid lagasgielddain. Sápmelaččaid eretmuotkumii ruovttuguovlluineaset leat váikkuhan earret eará váilevaš oahppovejolašvuodas, barggu váttis oážžun, árbevirolaš ealáhusaid barganeavttuid ja gánnáhahttivuoda hedjoneapmi sihke oppalaš gávpotlukkan. Eretmuotkun uhkida árbevirolaš ealáhusaid, sámegeielalaš bálvalusaid ja ruovttuguovllu eallinvuoimmálašvuoda. Eretmuotkun árvvoštallojuvvo heajudit maid sámi kulturvuogi seailuma, danigo gávpotbirrasis árbevirolaš máhtut ja dieđut eai sirdás lunddolaš vuogi mielde buolvvas nubbái (Näkkäljärvi ee. 2020).

ON olmmošriektekomitea lea geahččan, ahte buot dakkár sápmelaččaid bargan ekonomalaš doaibma, mii lea kultuvrra mávssolaš oassi, oážžu siviila ja politihkalaš rivttiid oktasašsoahpamuša 27 artihkala kultuvrralaš rivttiid earenoamáš suoji. Suodji ollá maid bargat bohccuiguin ođđaáigásaš vieruid mielde dehe eará ealáhusaiguin (Ilmari Länsman ee. vs. Suomi, Nr. 511/1992). ON olmmošriektekomitea jagi 1994 addin oppalaškommeanta nr 23 (50) mielde soahpamuša 27 artihkal gáibida positiivvalaš sierradoaimmaid suodjalit unnitloguid kultuvrralaš rivttiid. Olmmošriektekomitea lea čoavdán, ahte siviila ja politihkalaš rivttiid oktasašsoahpamuš ja dan dulkongeavat leat heiveheamis dálkkádatdoaimmaid vuoiggalašvuoda árvvoštallamis (lohku 5, Human Rights Committee 1994).

2.2 Dálkkádatrievdama guovddášváikkuhusat eamiálbmot sápmelaččaide

Dálkkádatrievdama biehtadahkes váikkuhusat eamiálbmogiidda, sin kultuvrraide ja sajádahkii leat dovddastuvvon Parisa dálkkádatsoahpamušas sihke riikkaidgaskasaš olmmošriekteorgánaid čovdosiin ja ávžžuhusain (Boyle 2018; Human Rights Committee, 3624/2019, Office of the High Commissioner for Human

Rights 2015). Eamiálbmogiid dáfus dálkkádatrievdama vuoiggalašvuhtii ja dálkkádatrievdamii vuogáiduvvamii váikkuhit kolonialismma árbi, eamiálbmotkultuvrraid uhkivuložin šaddan, luonddujávku sihke servošiid eallinbirrašiid játnan. Eamiálbmogiid dáfus guovddášlaš vuoiggalašvuoda gažaldat leat dálkkádatrievdama biehtadahkes váikkuhusaid ja daid vuogáiduvvandoaimmaid juohkáseapmi. Eamiálbmogiid globála oassi šaddovisteluoituin lea unni, muhto dálkkádatrievdan uhkida globála dásis eamiálbmotkultuvrraid kultuvrra bissovašvuoda ja boahtteáiggi (United Nations 2023).

Dán lassin dálkkádatrievdama caggan- ja vuogáiduvvandoaimmat, dego ruoná energijai sirdáseapmi, sáhttet doalvut eamiálbmogiid árbevirolaš orrun- ja návddašanguovlluid játnamii ja gilvvohalli eanangeavaheami lassáneapmái sihke kumulatiivvalaš oktasašváikkuhusaide eará eanangeavahanhámiiguin, dego vuovdedoaluin ja turismmain. Dalle šaddet suokkardallojuvvot vuogáiduvvama ja vuoiggalašvuoda rájít – man olu sáhttá vuogáiduvvat almmá dan haga, ahte kultuvra ja dan earenoamášvuoha jávká. Dát gažaldat lea suokkardallojuvvon sápmelaččaid oasil SAAMI-dutkanprošeavttas (Näkkäljärvi ee. 2020).

Sápmelaččat leat hui hávváduvvit dálkkádatrievdama biehtadahkes váikkuhusaide. Hávváduvvuoha boahtá earret eará sámi kultuvrra uhkivuloš sajádagas, álbmoga unnodagas sihke kultuvrra ja árbevirolaš ealáhusaid čanolašvuodas lundui (Jaakkola ee. 2018). Dálkkádatrievdan lea dutkanbohtosiid mielde váikkuhan mearkašahtti ládje sápmelaččaid ruovttuguovllu lundui sihke dálkediliide ja dákko bakte sámi kultuvrii, gillii ja ealáhusaide. Go birasdilit earáhuvvet, de maid ealáhusat, luonddugeavahus ja maid giella fertejit vuogáiduvvat nuppástusaide. Dálkkádatrievdamii vuogáiduvvan lea muhtin muddui kultuvrralaš earáhuvvanproseassa, mas kultuvra vuogáiduvvá rievdadusaide, mat dáhpáhuvvet birraš. Viiddit geahčastat dálkkádatrievdama áiccademiin ja dálkkádatrievdama váikkuhusain sámi kultuvrii ja sápmelaččaid boahtteáigái lea dahkkojuvvon SAAMI-prošeavttas. (Näkkäljärvi ee. 2022). Dutkandiehtu dálkkádatrievdama váikkuhusain sámi kultuvrii sihke sápmelaččaid ruovttuguovllu diliide ja lundui lassána geažos áigge, muhto hástalussan lea oažžut dutkanbohtosiid diehtovuodu dálkkádatpolitihka ja konkrehtalaš dálkkádatdoaimmaid oassin. Dálkkádatpolitihkkii čatnasit sierralágán servodatlaš beroštumit, ja hástalussan lea gávdnat čovdosiid diliide, main dat ruossanit dutkanbohtosiiguin ja eamiálbmotrivttiiguin. Dát gieđahallojuvvo dárkileappot logus 3.

Suoma sápmelaččaid dearvvašvuodas ii leat leame áigge dási ja gokčevaš empiralaš dutkandiehtu (vrd. Jaakkola ee. 2018). Lea ágga navdit, ahte dálkkádatrievdama njuolggodearvvašvuohtaváikkuhusat, dálkki ravddamus fenomenaid ja earenoamážiid báhkaid lassáneapmi, leat sápmelaččain seammasullasaččat go váldoálbmogis, vaikko váikkuhusat eai leatge sápmelaččaid olis dutkojuvvon (Jaakkola ee. 2018). Ravdatemperatuvrrat lasihit buozalmasmearkkaid ja jámolašvuoda earenoamážit boarrásiid, mánáid ja kronalaš váibmo- ja geahpesdávddaid buhcciid gaskkas. Juos dálkkádatrievdama goahcan ii lihkostuva, dát dearvvašvuohtaváikkuhusat lassánit čuohtejagi loahpa rádjái. Árováikkuhusat sáhttet unniduvvot go ovddaldastojuvvo birraš ja dálkefenomenaid nuppástusaide. Norgga ja Ruoŧa sámi guovlluin dahkkojuvvon dutkamušaid mielde dálkkádatrievdan váikkuha eahpenjuolga dearvvašvuohtaváikkuhusaid sápmelaččaide nu ahte dat lasiha buozalmasaid riskadagaldagaid. Árbevirolaš ealáhusaid sajádaga ja gánnáhahttivuoda

hedjoneapmi dagaha biehtadahkes mielladearvvašvuođa váikkuhusaid (Furberg 2016; Kaiser ee. 2015; Stoor ee. 2015; Willox ee. 2015). Eallindábi rievdan, sirdáseapmi eret árbevirolaš sámi ealáhusain ja sámi borramušain lasiha riskkaid eallindássebuozalmasaide (Jaakkola ee. 2018). Dutkamušaid mielde dálkediliid rievdamat leat lasihan bárteriskkaid árbevirolaš ealáhusain earenoamážit muohtaáigge ja árračavčča (Näkkäljärvi ee. 2020). Vuoiggalaš dálkkádatpolitihka ferte váldojuvvot vuhtii ja galget caggojuvvot maid biehtadahkes dearvvašvuolta- ja buresbirgenváikkuhusat, daningo buresbirgen čatnahuuvvá vuodđorivttiid ollahuuvvamii.

Dálkkádatrievdan ja árbevirolaš ealáhusaid váttásnuvvan sáhttet lasihit sápmelaččaid muotkuma eret ruovttuguovllus, mas leat viiddes váikkuhusat sápmelaččaid sajádahkii ja dálkkádatrievdamii vuogáiduvvamii. Sápmelaččaid rievttit, dego riekti sámegeielalaš bálvalusaide sihke Sámedikki ja Nuortalaččaid siidačoakkáma doaibmanvejolašvuodát, leat guovlluguovdasaččat ráddjejuvvon sápmelaččaid ruovttuguvlui ja Nuortalaččaid siidačoakkáma oasil nuortalašguvlui. Dehálaš lea fuomášit kumulatiivvalaš váikkuhusaid sihke historjjálaš árbbi suokkardaladettiin dálkkádatpolitihka vuoiggalašvuođa váikkuhusaid.

Diehtogássa 1. Dálkkádatrievdama ja dálkkádatpolitihka váikkuhusat sáme kultuvrii: vuolggasajit ja váikkuhusaid dásit.

- 1) Vuolggasadjin lea historjjálaš árbi. Sámi kultuvra ja sámegeielat leat uhkivuložat stáhtaid assimilašuvdna- ja servodatlaš rievdanproseassaid geažil, ja sámi kultuvrra vejolašvuodát vuogáiduvvat dálkkádatrievdamii kultuvrralaččat ceavzilis vuogi mielde leat uhkiduvvon.
- 2) Ártalaš guovlu lieggana eará máilmmi jođáneappot. Sápmelaččaid ealáhusat ja kultuvra leat gárggiidan ártalaš diliin. Dálkkádatrievdamii vuogáiduvvan sáhtta vuhttot sápmelaččaide kultuvrralaš rievdanproseassan.
- 3) Dálkkádatrievdama goahcamii ja vuogáiduvvamii čuozihuuvvon vugiid biehtadahkes váikkuhusat: bieggafápmohuksen, ođđa ruvkket sihke birasresurssaid sirdin eret sámi servoša anus váikkuhit njuolga, eahpenjuolga dehe gaskkalaččat sámi kultuvrra eallindiliide ja vuogáiduvvanvejolašvuodaide.
- 4) Riektedilli ja sajádat. Sámi servošiid vejolašvuodát oassálastit dálkkádatpolitihkkii ja duddjot iežaset, beaktillis dálkkádatpolitihka, man vuodđun lea sámi kultuvra ja kultuvrralaš vuogit vuogáiduvvat dálkkádatrievdamii.

3. SOSIOKULTUVRALAŠ VUOIGGALAŠVUOHTA

Vuoiggalašvuolta doaban lea mánggamearkkašahtti, gorálaš ja kontekstuálalaš, daningo eará joavkkuide vuoiggalašvuolta sáhtta dárkkuhit eará áššiid ja dat sáhtta geahčaduvvot sierra oaidninvugiid bakte. Dálkkádatpolitihka vuoiggalašvuođa dimenšuvnnat ja vuodđo- ja olmmošriehtedimenšuvnnat leat buktojuvvon ovdan dálkkádatrievdama vuoiggalašvuolta -prošeavtta loahpparaporttas (Kivimaa ee. 2023).

Suoma álbmotlaš dásis vuoiggalašvuolta árvvoštallojuvvo vuodđolága (731/1999) vuodđo- ja olmmošriektenjuolggadusaid vuodul, madda gullá sápmelaččaid riekti iežaset kultuvrii (17 §), ovddasvástádus birrasis (20 §), almmolaš válldi vuodđorivttiid dorvvastangeatnegasvuolta (22 §) sihke riekti sosiáladorvui, ohppui, birgenláhkái, vealatkeahtesvuhtii ja (6–19 §) sihke sápmelaččaid riekti kulturiešstivremii (121 §). Dasa lassin sámediggelágas ja sierralágaiguin merrejuvvojit sápmelaččaid oassálastinrievttit. Dáiguin merrejuvvo vuoiggalašvuolta Suomas, ja earenoamážit maŋemus áiggiid vuoiggalašvuoltaságastallamii lea loktanan maid globála ja buolvvaid rasttildeaddji ovddasvástádus oba eananspáppa ja olmmošsoga boahteáiggis guovdu luonddujávkku ja dálkkádatrievdama. Dárkileappot dát fáttát gieđahallojuvvojit tabeallas 2.

Eamiálbmogat muosáhit dálkkádatdoaimmaid ja dálkkádatpolitihka čuovvumuššan mánggaid sosiokultuvrralaš vuoiggalašvuoda váikkuhusaid. Dáidda gullet viiddes servodatlaš ja kultuvrralaš váikkuhusat dego váikkuhusat, mat čuhcet birrasii, biebmobuvttadeapmái, huksemii, ekonomijai sihke energijabuvttadeapmái ja -geavahussii sihke iešguđetlágán vuoiggalašvuoda ipmárdusat. Dálkkádatpolitihka vuoiggalašvuhtii čatnasit mávssolaččat gažaldagat noađi ja ávkkiiid juohkimis, dehege mat bealit guddet stuorimus noađi dálkkádatdoaimmain, manin ja mot noađđi sáhtta gohccojuvvo ja kompenserejuvvo. Noađđejuohkingažaldagat bohtet ovdan earenoamážit go suokkardallojuvvojit infrastruktuvrafidnut, mat dorjot dálkkádatrievdama goahcama ja fossiila boaldámušain luohpama.

Dálkkádatpolitihka sosiokultuvrralaš vuoiggalašvuodain leat mánga sierra dási báikkálaš dási rájes gitta globála dási rádjái. Báikkálaš dássi čujuha servoša eallinbirrasii, guvlolaš dássi eanangodda dehe ovdamearka dihte sápmelaččaid ruovttuguvlui, álbmotlaš dássi Supmii, badjelriikkalaš dássi davviriikkaide, EU, árttalaš ja Barents guvlui, ja globála dásiin čujuhuvvo oba máilmmi dássái ja ON mearrádusaide. Okta dássi sáhtálii leat riikkaidgaskasaš sámi guovlu, masa gullet Suoma, Ruota ja Norgga davvioasit sihke Guoládatnjárgga guovlu Ruoššas, muhto dán dásis eai dahkkojuvvo dálá áigge dálkkádatpolitihkalaš mearrádusat. Dilli sáhtta rievdat, juos guhká válmastallon davviriikkalaš sámi soahpamuš ratifiserejuvvo. Davviriikkalaš sámi soahpamuša ulbmilin lea harmoniseret láhkaásaheami, mii guoská sápmelaččaid. Eará dásiin sosiokultuvrralaš vuoiggalašvuolta geahčaduvvo sierra vugiid mielde, globála dásis fuolahuvvo oba eananspáppa boahteáiggis, go fas álbmotlaš dásis vihkkedallojuvvo globála ovddasvástádusa ja buolvadagas nubbái sirdáseaddji ipmárdusa gaskavuolta álbmotlaš ovdduid hárrái.

Sámi kultuvrra mieldásaš dálkkádatdoaimmaid meroštallamis Sámedikkis, Nuortalaččaid siidačoakkámis ja sámi dálkkádatrádis lea guovddášrolla. Sámi kultuvrra mieldásaš ja bastevas dálkkádatdoaimmaid meroštallamis lea dehálaš dorvvastit sosiokultuvrralaš vuoiggalašvuoda vuodđo- ja olmmošriektegeatnegasvuodaid lassin.

Sámi kultuvrra dáfus sosiokultuvrralaš vuoiggalašvuoda ollahuvvan Suoma dálkkádatdoaimmain sáhtta meroštallojuvvo čoaikkanit ee. čuovvovaš oassedagaldagain:

-
- sámi kulturhámi ja eallinvuogi vuogáiduvvan ja seailun,
 - árbevirolaš dieđu, luonddugaskavuoda ja sáme giela seailuma dorvvasteapmi,
 - dálkkádatrievdama váikkuhusaid caggan sápmelaččaid ruovttuguovllus ja juo dáhpáhuvvan áruid caggan,
 - dálkkádatdoaimmaid resurseren ja ollahuhttin sámi kultuvrra mielde,
 - juo dáhpáhuvvan kultuvrralaš, gielalaš, biraslaš ja eanangeavahuslaš nuppástusaid vuhtii váldin dálkkádatdoaimmain dehege kumulatiivvalaš váikkuhusaid identifiseren dálkkádatdoaimmain, noađđejuohkimis ja buhttemis,
 - sámi kultuvrra dárbbuid identifiseren ja ollahuhttin dálkkádatdoaimmain sihke beaktilis searvan dálkkádatdoaimmaid válmastallamii, váikkuhusaid árvoštallamii ja čuovvumii, mii guoská sápmelaččaid,
 - mearrádusdahkan, man vuodđun lea dutkojuvvon diehtu ja árbevirolaš diehtu dálkkádatpolitiikalaš mearrádusain.

Vuoiggalazžan váldokultuvrra ja lánkaásaheaddji oaidninvuogis muosáhuvvon lánka sáhtá duođalašvuodas doalvut struktuvrralaš vealaheapmái. Sápmelaččat leat atnán ovdamearkka dihte árbevirolaš sámi ealáhusaid stivrejeaddji lágaid vealaheadjin, daningo dain eai namuhuvvo eaige dorvvastuvvo sápmelaččaid vuoigatvuoda iežaset kultuvrii (gč. Nökkäljärvi ee. 2020). Go lánkaásaheapmi ii váldde vuhtii sámi kultuvrra, de lea vára vuolde, ahte lánkaásaheapmi ja dan ollahuhtti hálddahaslaš mearrádusat dahket ealáhusaid ovttalágánin eaige kultuvrralaš dimenšuvnnat váldojuvvo vuhtii.

4. DÁLKKÁDATPOLITIHKA JA SÁMI KULTUVRA

Dálkkádatlága oktan ulbmilin lea sihkarastit dálkkádatdoaimmaid vuoiggalášvuolta sihke oasistis dorvvastit sápmelaččaid eavttuid bajásdoallat ja ovdánahtit iežaset giela ja kultuvrra (Ilmastolaki 432/2022 2 §). Dát dárkkuha dan, ahte sápmelaččaid searvanriekti dálkkádatpolitiikkii dorvvastuvvo ja dálkkádatdoaimmaid vuoiggalášvuolta árvoštallojuvvo sámi kultuvrra oaidninvuogis. Dálkkádatlánka lea buktán sápmelaččaid dáfus guokte mearkkašahti dimenšuvnna, mat lasit vuoiggalášvuoda, daningo dálkkádatdoaimmaid meannudanvugiid vuoiggalášvuolta ovdána, ja lánka lasiha sápmelaččaid searvanvejolašvuodaid dálkkádatdoaimmaide sihke sámedikki searvanvuoigatvuodaid ja vuodđuduvvon sámi dálkkádatráđi vuodul. Dálkkádatráđđái válljejuvvojit dieđaservoša ovddasteaddjit ja sámi árbevirolaš dieđu eaiggádat (Ilmastolaki 432/2022 21 §). Dálkkádatráđi guovddášbargu lea buvttadit diehtovuodu dálkkádatpolitiikka doarjjan sihke árvoštallat dálkkádatdoaimmaid váikkuhusaid sámi kultuvrii. Sámi dálkkádatráđi lea luondus mielde hui earenoamáš orgána, daningo dan barggus ovtastuvvet sámi árbevirolaš diehtu ja akademalaš diehtu, ja das leat vejolašvuodas doaibmat globála ofelažžan Parisa dálkkádatsoahpamuša ja riikkaidgaskasaš eamiálbmogiid olmmošriektegeatnegasvuodaid ovddideami várás dálkkádatdoaimmain.

Jagi 2023 doaimmas álggaheaddji sámi giellaráđđi sáhttá, juos bargui addojuvvojit dár bahassii resurssat ja vejolašvuodát bargat, buktit árvvolaš dieđu ja doaibmabidjoevttohusaid dálkkádatpolitiikka ovdánahttima várás ja duddjot eavttuid dasa, ahte dálkkádatdoaimmat leat vuoiggalaččat. Sámi dálkkádatráđi bargguide gullá ása husa mielde maid dálkkádatdoaimmaid vuoiggalašvuoda gažaldagaid árvvoštallan sámi kultuvrra oaidninvuogis (435/2023 1 § mom. 4), mii dahká vejolažžan dovddasteaddji vuoiggalašvuoda vuhtii váldima ovdalačča viidábut dálkkádatdoaimmain. Viidábut dálkkádatlága ođasnuhttima buktin váikkuhusat plánenvuogádahkii ja vuoiggalašvuhtii leat gieđahallojuvvon dálkkádatpolitiikka vuoiggalašvuoha -prošeavtta loahpparaporttas (Kivimaa ee. 2023).

Dálkkádatláhka (432/2022) bidjá ulbmiliid Suoma dálkkádatpolitiikka plánemii ja čuovvumii (1 §). Konkrehtalaš doaibmabijut dálkkádatlága ollahuhttima várás mearriduvvojit sierralágain, dálkkádatlága prográmmain ja plánain sihke bušeahhtaárvalusmeannudemiin. Dálkkádatlága ulbmiliid ollahuvvan gáibida mearkkašahtti doaibmabijuid Suoma servodaga eará sektoriin. Guovddášdálkkádatulbmiliid ja -doaimmaid asttaheapmi ja váikkuhusat leat árvvoštallojuvvon tabeallas 1, mas leat seasaduvvon ollahuhttima vejolaš vuoiggalašvuoda váikkuhusat sápmelaččaide ja identifiserejuvvon ovdánahttin dárbbut dálkkádatdoaimmaid vuoiggalašvuoda ovdánahttima várás ja dálkkádatrievdamii vuogáiduvvama várás. Váikkuhusat leat juhkkujuvvon njuolggo-, eahpenjuolggo ja gaskkalaš váikkuhusaid luohkáide. Dálkkádatpolitiikka ulbmiliid ollahuvvama váikkuhusaid lea dehálaš guorahallat nu ahte váikkuhusat leat álgogeahčen, vai juo válmastallanmuttus sáhttet identifiserejuvvot vejolaš vuoiggalašvuoda váikkuhusat ja váldojuvvot vuhtii sierra vuodđo- ja olmmošrivttiid oaidninvuogit holisttalaččat. Dálkkádatdoaimmaid plánemis sierra vuodđo- ja olmmošrievttit sáhttet šaddat árvvoštallojuvvot gaskaneaset ja ása huvvot daid gorit nuppiideaset ektui (gč. lohku 5). Seamma doaibmabijuin sáhttet leat sihke miehtemielalaš ja biehtadahkes váikkuhusat, ja nuppe dáfus doaibmabijuid váikkuhusat sáhttá leat biehtadahkes oanehis áigegaskkas, muhto ovdamearkka dihte teknologii ja ovdáneami mielde váikkuhusat sáhttet nuppástuvvat miehtemielalažžan guhkes áigegaskkas. Lea dehálaš identifiseret váikkuhusaid, vai daidda sáhttá ovdaldastit resurseremiin ja sirdásanmuttu čovdosiiguin sihke fuomášit sierralágán guvllolaš diliid.

Sápmelaččaid ruovttuguovllu johtolatvuogádat vuodđuduvvá vuollegis álbmotmearrái, guhkes gaskkaid, árbevirolaš ealáhusaid ja hárvvet orruma dihte dál áigge nannosit priváhta biilavuodjimii. Dego tabealla 1 čujuha, johtolaga šaddovisteluottuid geahpidemiin sáhttet gohccojuvvot dálkkádatrievdama biehtadahkes váikkuhusat sámi kultuvrii, muhto ruovttuguovllu luoittuid unnideami eaktun leat johtolaga šleađggalažžan šaddan, meahccefiervruid boaldámušaid birasustitlašvuoda ovdáneapmi sihke ođdalágán fievrriidvuogádagaid ovdánahttin doaresbealgiliin gielaguovddážiid bálvalusaide.

Stáhtaráđi čielggadeamis (Valtioneuvosto 2022) álbmotlaš vuogáiduhhtinplánas jahkái 2030 evttohuvo čielggaduvvot sápmelaččaid dálkkádatrievdama vuogáiduhhtinprográmma ráhkadeapmi. Plánain livččii dehálaš buktit ovdan dálkkádatrievdama juo áiccaduvvon ja nohkkojuvvon váikkuhusat sámi kultuvrii, sámi ealáhusaide, sápmelaččaid ruovttuguvlvi sihke sámi servošii ja árvvoštallat dálkkádatvuoiggalašvuoda ollahuvvama

sápmelaččaid dáfus sihke dahkat ovdanbuktojumiid čuovvumis ja dutkandárbbuin. Vai plána sáhtálii leat váikkuhusaid bukti, de dat galggalii vuodđuduvvat dutkojuvvon dihtui sihke ovdanbuktit konkrehtalaš doaibmajuid sámi kultuvrra vuogáiduvvama doarjuma várás. Vuogáiduvvanplána ráhkadeapmi sáhtálii leat lunddolaččat sámi dálkkádatráđi bargu. Vuogáiduvvanplána ráhkadeapmi gáibida resurssaid sihke diehtovuodu beaivádeami, daningo gokčevaččamus čielggadeapmi dálkkádatrievdama váikkuhusain Suoma sámi kultuvrii lea guoskan áigodaga 1960–2019 (Näkkäljärvi ee. 2020).

Tabella 1. Dálkkádatpolitiikka guovddášulbmilat, váikkuhusat ja ovdánahtindárbbut sámi kultuvrra ja vuoiggalašvuođa oaidninvuogis.

		Ollahuhttima vejolaš váikkuhusat sámi kultuvrii			Ovddidandárbbut vuoiggalašvuođa ovdánahttima várás sápmelaččaid dáfus
		Njuolggováikkuhusat	Eahpenjuolggováikkuhusat	Gaskkalaš váikkuhusat	
Oppalaš ulbmilat	Olmmošdoaimmas mielddisbuktin šaddovistegásaid unnideapmi	Njuolggomiehtemiela-laš váikkuhus goahcá dálkkádatrieddama biehtadahkes váikkuhusaid.	Gilvvohalli eanangeavahusa lassáneapmi vejolaš bieggafápmohuksema mielde. Šleađggalažžan šaddama gáibidan ruvkeminerálaid ohcan ja vejolaš ruvkkiid vuodđudeapmi.	Goluid lassáneapmi, investerendárbbut, árbevirolaš ealáhusaiguin bargama váttásnuvvan.	Beaivvášenergiija ávkin atnima ovdánahttin dávistit sápmelaččaid ruovttuguovllu diliide.
	Johtolaga šaddoviste-luoittuid unnideapmi	Njuolggomiehtemiela-laš váikkuhus, goahcá dálkkádatrieddama biehtadahkes váikkuhusaid.	Johtima váttásnuvvan.	Árbevirolaš ealáhusaiguin bargama divrun ja váttásnuvvan.	Dárbu ovdánahttit birasustitlaš teknologija/ boaldámuša, mii sáhtta adnojuvvot meahccediliin ja mii gierdá dálkemolsahuddamiid ja sápmelaččaid ruovttuguovllu diliide heivvolaš joavkohtolaga.
	Dálkkádatriskkaid stivren	Njuolggomiehtemiela-laš váikkuhus. Sámi kultuvrii ja eallinbirrasii čuoacci dálkkádat-riskkaid identifiseren ja stivren lávvemis sihke luonddusuodjalan-guovlluid dikšuma ja geavahusa plánemis.			

	Dálkkádat-ceavzilvuoda ovddeapmi	Lávvena ja suodjalanguovlluid dikšuma ja geavahusa plánema ovdáepmi.	Turisma ja turismabálvalusaid ovdánahttin dálkkádatceavzilin sáhtá unnidit gilvvu árbevirolaš ealáhusaiguin.		Sápmelaččaid árbevirolaš ealáhusaid dálkkádatceavzilvuoda ollislaš árvvoštallama dahkan.
Plánen- ja čuovvuvuogádat	Guhkes ja gaskaguhkes áigegaskka dálkkádatplána	Miehtamielalaš váikkhus ja vejolašvuohta buoridit diehtovuodu sámi dálkkádatrádi ja sámi institušuvnnaid searvamiin ja ráhkadit doaimbajuid sámi kultuvrra dorvvasteami várás.	Dagaš vejolažžan dálkkádatdoaimmaid ruhtadeami ovdánahttima ja sámi kultuvrra vuhtii váldima ruhtadeamis.	Almmolaš diđolašvuohta dálkkádatrievdamis ja dan oktavuodas sápmelaččaid rivttiide lassána.	Sámedikki ja nuortalaččaid siidačoakkáma oktasaš/iežas dálkkádatplána ja ulbmilásaheapmi.
	Eanangeavahan-sektora dálkkádatplána		Lávvena stivren váldit vuhtii dálkkádatrievdama vuoiggalašvuođa váikkhusaid.	Sierra eanangeavahansektoriid ja dálkkádatrievdama oktasašváikkhusaid identifiseren sámi kultuvrii.	Lávvena ja sápmelaččaid ruovttuguovllu vuovdiluvvama ja suovkaluvvan-váikkhusaid biehtadahkes váikkhusaid eastadeapmi/goahcan/kompenser en sáme kultuvrii ja boazodollui.
	Álbmotlaš vuogáiduvvan-plána dálkkádatrievdami	Miehtamielalaš váikkhus, dahká vejolažžan ovdánahttima doaimbajuiiguin, mat dorjot sápmelaččaid vuogáiduvvama.			Sámi dálkkádatrievdama vuogáiduvvanplána ráhkadeapmi sámi dálkkádatrádi doaimmas.
	Dálkkádatpolitihka plánaid ollahuvvama čuovvun ja dálkkádatjahke-muitalus	Miehtamielalaš váikkhus, ollahuvvama čuovvun dahká vejolažžan dálkkádatpolitihka váikkhusaid čuovvuma sámi kultuvrii ja sápmelaččaid eallinberrasii.			Mihttáriid ovdánahttin dálkkádatpolitihka váikkhusaid čuovvumii sámi kultuvrii. Sámi institušuvnnaid iežaset dálkkádatdoaimmaid ja dálkkádatluoittuid čuovvun iežaset jahkemuitalusas.

Searvevuohta	Sámedikki ja Nuortalaččaid siidačoakkáma searvanvejolaš-vuođat dálkkádat-doaimmaide ođđa dálkkádatlága vuođul	Sápmelaččaid váikkuhanvejolaš-vuođat dálkkádatpolitihkkii buorránit.	Ollahuhtá Suoma riikkaidgaskasaš geatnegasvuođaid. Gáibida sámi institušuvnnain dálkkádatpolitihka áššedovdamuša.	Lasiha vuorrováikkuhusa ja dieđu eiseválddiid ja sápmelaččaid gaskii.	
	Sámi dálkkádatráđđi	Sápmelaččaid váikkuhanvejolaš-vuođat dálkkádatpolitihkkii buorránit ja dálkkádatpolitihka diehtovuoddu buorrána. Ollahuhtá Parisa dálkkádatsoahpamuša.	Riikkaidgaskasaš ovdamearka eamiálbmogiid searvevuodas dálkkádatpolitihkkii.	Dieđaservoša ja árbevirolaš dieđu eaiggádiid ovttasbarggu ovdáneapmi.	Bargui dárbbahuvvojit doarvái resurssat ja dievas sorjjasmeahtun-vuohta, vai bargu sáhtta lihkostuvvat.

5. GUOVDDÁŠDÁLKKÁDATDOAIMMAID VUOIGGALAŠVUOĐA DÁHPÁHUSAT SÁPMELAČČAID DÁFUS

Dálkkádatvuoiggalašvuohta lea hui máŋggaolat ja -dásat doaba, ja sámi kultuvrra dáfus šaddá suokkardallojuvvot, mot sierra vuoiggalašvuođa ipmárdusat árvvoštallojuvvojit sámi kultuvrra hárrái. Dása laktása maid globála vuoiggalašvuohta, dehege oba eananspáppa boahhteáigi earáhuvvu dálkkádagas, sihke buolvvas nubbái sirdáseaddji ipmárdus, boahhte buolvvaid riekti eallimii, birrasii ja kultuvrii, sihke ávkkiid ja noađi vuoiggalaš juohkin (Newell ee. 2021). Našuvnnaid globála ovddasvástádus, noađdejuohkin ja resurssat gaskavuodas álbmotlaš ovdui guorahallojuvvo stáhta ja guovllu dásis EU-dási dálkkádatdoaimmain. Searvvušlaš dásis šaddá guorahallojuvvot globála ja álbmotlaš ovddu gorri báikkálaš kultuvrralaš ja ealáhuslaš dárbbuide, sierra vuoiggalašvuođa ipmárdusaid deaivvadeapmi ja noađdejuohkin.

Dálkkádatdoaimmain sáhttet maid leat rájiid rasttildeaddji váikkuhusat sápmelaččaide ovdamearkka dihte diliin, main plánejuvvojit bieggafápmohuksen rádjeguovlluin dehe danveardásaš ruoná energiija fidnuid. Nu gohčoduvvon Espoo soahpamuš rájiid rasttildeaddji birasváikkuhusaid árvvoštallamis gáibida, ahte ránnáriikkat galget sáhttit searvat lávva- ja huksenprošeavttaid birasváikkuhusaid árvvoštallamii sihke plánaid ja prográmmaid birasváikkuhusaid árvvoštallamii, juos prošeavtta váikkuhusat ollet gažaldatvuloš riikkaid viidodahkii (Espoon sopimus 67/1997). Dán olis galget maid čielggaduvvot vejolaš váikkuhusat sámi kultuvrii sihke gullat gažaldatvuloš riikka sámi servoša. Suomas sámi searvvuš ja sámi bealit gullojuvvoje, go Norgga Davvesiidna ja Deanu gielddaide plánejuvvui Davvi-bieggafápmopárka, mas livčče leamaš váikkuhusat Ohcejoga guvlui. Suoma bealde fidnu gáibidii rávdnelinnjá huksema. Fidnu lea leamaš jođus jagi 2017 rájes ja ohcamušat ođastuvvoje jagi 2022. Bieggafápmopárka ja rávdnelinnjá huksemii ii leat vel mieđihuvvon lohpi. Norgga ja Suoma beale sápmelaččat leat vuostálastán fidnu biehtadahkes duovdda- ja boazodoallováikkuhusaid dihte. Fidnodoaimmit lea atnán fidnu vealtameahtumin dálkkádatrieddama biehtadahkes váikkuhusaid caggama dihte (Ympäristöministeriö 2017, NVE 2023).

Sirdáseapmi ruoná energiijai ja noađdejuohkin leat hui áigequovdilát sápmelaččaid ruovttuguovllus. Norgga alimus riekti čovddii jagi 2021 boazosápmelašservošiid dahkan váidalusaid Fosen Vind- bieggafápmopárka huksemis Troanddima guovllu lulliosiin. Párkkas ledje sulaid 150 bieggafápmorusttega. Alimus riekti merrii, ahte bieggafápmohuksen rihkui sápmelaččaid kultuvrralaš rivttiid, earenoamážit boazodoallorivttiid, mat leat dáhkiduvvon siviila- ja politihkalaš rivttiid oktasašsoahpamušas. Fitnodat dubmejuvvui sulaid miljonbeale euro vahátbuhtadussii. Alimus rievtti mearrádus ii leat ollahuhtton. Sápmelaččat leat lágidan ovtas biras- ja olmmošriekteorganisašuvnnaiguin miellačájáhhusaid Oslos ja miehtá Norgga guovva-njukčamánu 2023 lehttohit alimus rievtti mearrádusa ollahuhttima. Fosen Vind ja Norgga stáhta eai leat mielas burgit visot dehe oasisieggafápmoovttadagain, boazodoallit bealiteaset gáibidit ankke oasi burgima várás (Fjellheim 2022).

Sámediggi, Norgga stáhta ja váidalusa dahkan boazodoallit leat šiehtadallan vugiin mearrádusa ollahuhttima várás, muhto čovddus ii leat gávdnon. Bieggafápmu lea ruoná sirdáseami oassi, muhto Norgga alimus rievtti

mielde bieggafápmohuksen ii oaččo rihkkut sápmelaččaid vuoddo- ja olmmošrivttiid. Dávisteaddji dálkkádatríektegeavvamat sáhttet šaddat dábálažžan, juos álbmotlaš meannudeamit, váikkuhusaid árvvoštallamat ja sosiokultuvrralaš vuoiggalašvuohta ii dorvvastuvvo prošeavttain álggu rájes. Fosen Vind dáhpháhus čujuha, ahte dálkkádatdoaimmain fertejit árvvoštallojuvot riikkaidgaskasaš olmmošriektesoahpamušaid geatnegasvuodát, vaikko ieš soahpamušat eai gieđahalage dálkkádatríevdama. Suoma sápmelaččaid ruovttuguovllus leat Eanodaga giehtaruohttasis golbma bieggafápmoovttadaga. Odđa bieggafápmoovttadagaide eai leat dálá áigge odđa plánat, muhto potentiálalaš bieggafápmoviidodagat čielggaduvvojit bárrásiin sápmelaččaid ruovttuguovllu giełldain. Meahciráđđehusa luondduriggodatplána mielde bieggafápmofidnut eai johttáhuvo áigodagas 2022–2027 sápmelaččaid ruovttuguovllus (Metsáhallitus 2022).

Riikkaidgaskasaš olmmošriektegeavadis dálkkádatríevdan lea ribmojuvvon gieđahallat viidát maid olmmošriektegažaldahkan. ON olmmošriektekomitea mearridii jagi 2022 siviilaváidalusas, mii guoskkai siviila- ja politihkalaš rivttiid oktasašsoahpamuša ollahuhttima, ahte Austráalia ii leat lihkostuvvan suodjalit Torresnuori sulluid eamiálbmotservoša dálkkádatríevdama vahátlaš váikkuhusain. Dađi lági mielde Austráalia lea rihkkon siviila ja politihkalaš rivttiid oktasašsoahpamuša ja eamiálbmotservoša rievtti návddašit iežas kultuvrras almmá “mielaevttolaš seahkáneami” sin priváhtaeallimii, bearrašii ja ruktui (oktasašsoahpamuša 17 26 artihkal). Stáhta geatnegahttojuvvui buhtadit váidaleddjiide sin muosáhan áru, muhto buhtadusa dássi ii meroštallojuvvon. Kompensašuvdna ja vejolaš buhtadus báhcet Austráalia stáhta ovddasvástádussan, juos dat áigu doahttalit komitea čovdosa. Komitea mearridii, ahte oktasašsoahpamuša vuodul dárbbahuvojit mearkkašahtti ja jođánis álbmotlaš ja riikkaidgaskasaš doaimmat dálkkádatríevdama váikkuhusaid litnudeami várás, daningo muđuid dat sáhtta rihkkut vuoigatvuoda eallimii (Human Rights Committee 2022). Mearrádus duddjo odđa geainnu odđa dálkkádatríektegeavvamiidda ja riekteproseassaide máilmmiviidosaš dásis.

Diehtogássa 2. ON olmmošriektekomitea Torresnuori eamiálbmotservošiid dahkan váidalusa árvvoštallan eamiálbmogiid rivttiid oaidninvuogis.

Čovdosis sáhttet dulkojuvvot leat golbma váldosignála dálkkádatvuoiggalašvuoda ollahuvvamii:

1. Eamiálbmogiin lea riekti suodjai dálkkádatrievdama vuostá, ja dáláš olmmošriektoreaiddut fáillet vuoigatvuođalaš suoji dálkkádatrievdama biehtadahkes váikkuhusaid vuostá.
2. Stáhtat, mat eai suodjal láhkageavahanváldáseaset gullevaš olbmuid dálkkádatrievdama vahátlaš váikkuhusain, sáhtte rihkkut sin olmmošrivttiid riikkaidgaskasaš rievtti vuođul.
3. Eamiálbmogiid ovttaskasolbmot ja servošat sáhttet viidáseappot gáibidit olmmoš- ja kulturrivttiideaset ollahuvvama dálkkádatrievdama vuogáiduvvan- ja goahcanbarggus álbmotlaš ja riikkaidgaskasaš dásis ja čuoččáldahttit riektedáhpáhusaid álbmotlaš dásis ja dahkat olmmošriekteváidalusaid.

ON olmmošriektekomitea čovddus duddjo oasistis kritearaid, maiguin sáhttet árvvoštallojuvvot dálkkádatpolitihka váikkuhusat sámi kultuvrii ja riikkaidgaskasaš olmmošriektesoahpamušaid geatnegasvuođaid ollahuhttin Suomas.

Suomas eai leat leamaš riektedáhpáhusat, mat laktásit dálkkádatrievdamii, eamiálbmotrivttiide ja dálkkádatrievdama vuogáiduvvamii. Suomas birasvuođdorivttiid meroštallan dihto árvui gaskavuodas sápmelaččaid vuođdo- ja olmmošrivttiide leat bohtán ovdan earenoamážit Deanu čázádaga luosa guolástangiellu bidjamis. Deanu čázádatviidodagas lea gildojuvvon luossabivdu jagi 2021 rájes. Giellu lea joatkahuvvan jahkái 2023 ja dat árvvoštallojuvvo jahkásaččat. Deanu čázádaga guolástangiellu ákkastallojuvvo guollenáliid dorvvastemiin ja luonddu mánggahápmásašvuoda dorvvastemiin, mat leat árvvoštallojuvvon sápmelaččaid vuođdo- ja olmmošrivttiid hárrái (HE 56/2022). Vuodđoláhkaválgagoddi lea árvvoštallan, ahte Deanu čázádaga luossabivddu giellu lea vuodđolága mielásaš. Dat lea earenoamážit árvvoštallan vuodđolága 20 § gori sápmelaččaid kultuvrralaš vuodđorivttiide. Vuodđoláhkaválgagotti mielde luossanáliid dili oažžun ceavzilis dássái ovddida sámi kultuvrra bistevašvuoda (PeVL 91/2022 vp). Sámediggi ii leat dorjon luosa guolástangiellu ja lea gáibidan ráddjehusaid čuoziheami eará áššái go sápmelaččaid luossabivdui (Saamelaiskäräjät 2023). Sámedikki dahkan ovdanbuktojupmi ja dan váikkuhusat eai leat čielggaduvvon hálddahusas.

Deanu čázádaga luossabivdogiellu lea mearkkašahtti ovdadáhpáhus, daningo luossanáliid suodjaleami vuođul gáržžiduvvojit sápmelaččaid vuođdo- ja olmmošrievttit. Konflikta čatnasa eahpenjuolga maid dálkkádatrievdamii, daningo dálkkádatrievdan árvvoštallojuvvo váikkuhit biehtadahkkásit guollenáliide ja lea váikkuhan dasa lassin earret eará ruoššaluosa dihttomii jogas. Alimus riekti lea maid linnjen, ahte sápmelaččaide gullevaš ja vuodđolága suodjalan guollebivdonriekti ii leat gáržžitmeahtun, muhto maidái

sápmelaččaid guollebivdoriekti sáhtá gáržžiduvvot vuodđolága 20 § birasvuodđoriektái mieiggadettiin johtalanguollenáliid dorvvasteami várás (KKO:2022:26). Čovdosis lea ožžon deattu buolvadagas nubbái sirdáseaddji oaidninvuohki, dehe vaikko ráddjehusat heajudit sápmelaččaid vejolašvuoda bajásdoallat guolástankultuvrra dálá áiggis, de dat dorvvastivččii goitge sámi guolástankultuvrra seailuma boahtteáigge. Juos guolástangiieldu joatkahuvvá guhká, šaddá guorahallojuvvot, mot diehtu ja máhttu, mii sirdása luossabivdui, sirdása lunddolaš vuogi mielde buolvvas nubbái. Čovdosis birasvuoigatvuođat leat árvoštallojuvvon mearkkašahttibun go sápmelaččaid vuodđo- ja olmmošrievttit, mas sáhtá leat váikkuhus maid meroštaladettiin árvvu dálkkádatdoaimmaid ja -politiikka váikkuhusaid sápmelaččaid vuodđo- ja olmmošrivttiid ollahuvvamii. Dálkkádatdoaimma, mii vuodđuduvvá birasvuodđorivttiide, sáhtálii analogalaččat árvoštallojuvvot dárbbaslašžan, vaikko dat rihkolii sápmelaččaid vuodđo- ja olmmošrivttiid. Sierra vuoiggalašvuohtagažaldagaid identifiseren ja daid árvoštallama noahkun lea dehálaš dálkkádatdoaimmaid plánemis, vai biehtadahkes vuodđo- ja olmmošriekteváikkuhusat sáhttet dahkkojuvvot nu unnin go vejolaš.

6. DÁLKKÁDATPOLITIHKKA VUOIGGALAŠVUOĐA ÁRVVOŠTALLANGAŽALDAGAT SÁPMELAČČAID DÁFUS

Dálkkádatpolitiikka vuoiggalašvuohta lea juhkkajuovvon juohkin- ja dovddasteaddji luohkkái sihke meannudanvugiid vuoiggalašvuhtii. Fidnu, mii seasada dálkkádatpanela dálkkádatpolitiikka vuoiggalašvuoda, lea ráhkadan vuoiggalašvuoda árvoštallama várás árvoštallangažaldagaid ja veahkkegažaldagaid, mat dorjot daid. Árvoštallangažaldagat leat dárkkuhuvvon ávkástallojuvvot earenoamážit dálkkádatpolitiikka plánaid ja prográmmaid ráhkadeamis sihke hálddahaslaš doaimmain, mat dorjot dálkkádatpolitiikka ollahuvvama. Sápmelaččaid dáfus fidnus lea čikŋoduvvon dovddasteaddji vuoiggalašvuoda ja meannudanvugiid vuoiggalašvuoda geahčadeapmái. Dovddasteaddji vuoiggalašvuodain čujuhuvvo vuohččan ávnaslaš árvuide ja sosiokultuvrralaš gažaldagaide. Dovddasteaddji vuoiggalašvuoda bakte váldojuvvojit vuhtii earret eará sosiokultuvrralaš erohusat ja earenoamáš dárbbut ja hearckit soardahuvvamat, mat bohtet earálágánvuodas. Dovddasteaddji vuoiggalašvuodas váldojuvvojit vuhtii dáláš eahpevuoiggalašvuođat sihke buolvadagas nubbái sirdáseaddji váikkuhusat. (Kivimaa ee. 2023). Meannudanvugiid vuoiggalašvuodas oažžu deattu Sámedikki ja Nuortalaččaid siidačoakkáma sihke sámi dálkkádatráđi rivttes áigge dahkan, váikkuhusaid bukti searvevuohta dálkkádatdoaimmas.

Tabeallas 2 leat buktujuvvon ovdan eamiálbmot sápmelaččaid dáfus guovddáš árvoštallangažaldagat, mat leat buktujuvvon ovdan dálkkádatpolitiikka vuoiggalašvuohta -prošeavttas (Kivimaa ee. 2023), ja dás aiddostahttojuvvon sápmelaččaid ja sámi kultuvrra oaidninvuogis. JV čujuha juohkinvuoiggalašvuhtii, DV dovddasteaddji ja MV meannudanvugiid vuoiggalašvuhtii. Árvoštallangažaldagat leat luonddus mielde almmolaš dásis, daningo dálkkádatdoaimmat ja -politiikka dahkkojuvvo eará sektoriin ja eará hálddahasa dásiin – ođđa dálkkádatlága mielde gieladadási rájes gitta álbmotlaš dási rádjái. Guokte árvoštallangažaldaga leat earenoamáš mearkkašahttit sápmelaččaid dáfus ja gusket dušše sápmelaččaid. Dát lea gažaldat, mii lohtana

ovdan meannudanvugiid vuoiggalašvuodas MV5 "Leago sápmelaččaid searvevuhta dorvvastuvvon mearrádusdahkamis, mii guoská sin?" sihke gažaldagain dovddasteaddji vuoiggalašvuodas DV3 "Buoridago/heajudago sápmelaččaid vuodđo- ja olmmošrivttiid ollahuvvama sihke kultuvrra bajásdoallama ja ovdánahttima?". Eará árvoštallangažaldagaiguin sáhttet váikkuhusat seasaduvvot viidáseappot guvllolaš ja ovdamearkka dihte eará sámi kultuvrra siskkildas joavkkuid oassin. Sámi servošis leat maid joavkkut, mat soardahuvvet hearckit, dego mánát, nuorat ja allaagagat, geat galget dovddastuvvot ja sin olis árvoštallojuvot váikkuhusat sin eallindiliidasaset (DV2). Sámi kultuvrra dáfus earenoamážit buolvadagas nubbái sirdáseaddji váikkuhusaid identifiseren ja viggamuš áruid geahpideapmi nu unnin go vejolaš boahhte buolvvaide lea hástaleaddji ja mánggaolat gažaldat. (MV6). Sámi álbmoga smávva sturrodas dahká sápmelaččaid hui hávváduvvin servodatlaš ja birasnuppástusaide, ja ovttá buolvva muosáhan nuppástusat ja nuppástusaide vuogáiduvvan sirdásit boahhte buolvvaide. Čovdosat ja doaibmabijuid váikkuhusat galggale nagoduvvot nohkkojuvot ja čielggaduvvot sierralágán einnostus, mii vuodđuduvvá dihto navdosiidda, maiddá sámi kultuvrra boahhteáigái buoremus vejolaš dihtui vuodđudettiin, vai sáhttet duddjot eavttut sámi kultuvrii čuoheci buolvadagas nubbái sirdáseaddji váikkuhusaid árvoštallama várás. Davviriikkalaš allaovttadat (NCoE) TUNDRA-prošeavttas leat dahkkojuvvon skenáriat boazodoalu boahhteáigái earáhuvvi dálkkádagas (Käyhkö & Hortskotte 2017) ja SAAMI-prošeavttas leat čielggaduvvon sápmelaččaid oainnut boahhteáiggis earáhuvvi dálkkádagas (Näkkäljärvi ee. 2020).

Láhkaásaheamis ja hálddahasas, mat dálážiis stivrejit sápmelaččaid árbevirolaš ealáhusaid, eai leat buktojuvvon ovdan konkreettalaš doaibmabijuid dálkkádatrievdama vuogáiduvvama doarjumii. Dálkkádatrievdamii vuogáiduvvan ja dálkkádatrievdama goahcama vuhtii váldin lánkaásaheamis ja doarjjaortnegis gáibida mearkkašahti rievdadusaid, maidda galgá ráhkkanit. SAAMI-prošeavttas lea gávnnaheamis, ahte visot bálgesiin eai leat leamaš dárbaheamis anusteaset sierralágán guohtoneatnamat sierra jagiáiggiide bohccuid lunddolaš guohtundárbui, ja sierra jagiáiggiid guohtoneatnamiid váilun lasiha dárbbu lassibiebmamii. Bálgesiid rájiid ođđasit árvoštallan sáhtálii vejolaččat buktit lasi guohtonressursaid ja dahkat vejolažžan guohtoneatnamiid lonohallama ja dálkkádatrievdamii vuogáiduvvama (Näkkäljärvi ee. 2020). Doarjjaortnega ovdánahttimiin sáhtále duddjojuvot eavttut sihke dálkkádatrievdamii goahcamii ja dasa vuogáiduvvamii. Dutkamušaid mielde bohccuid guohtun goahcá duottarbálljáža runiideami dehege vuvddiid šaddama ja suovkaluvvama sihke ovddida duottarbálljáža seailuma rabasin sihke váikkuha suonjardandássededdui ja muohttaga suddanlehtui (Cohen ee. 2013, Kaarlejärvi ee. 2015, Olofsson ee. 2009). Ealáhusaid stivren- ja doarjjaortnega ođastus, mii vuodđuduvvá dutkandihtui ja árbevirolaš dihtui, sáhtta duddjot buoret vejolašvuodaid dálkkádatrievdama báikkálašváikkuhusaid goahcamii nugo dálkkádatrievdamii vuogáiduvvamii.

Sámi dálkkádatrádis sáhtálii leat guovddášrolla dálkkádatrievdama dáláš ja boahtevaš váikkuhusaid mále ráhkadeamis sámi kultuvrii. Suopma ferte geahčadit dálkkádatpolitihka váikkuhusa eamiálbmogiidda álbmotlaččat ja riikkaidgaskasaččat searvvetettiin EU- ja ON-dási dálkkádatpolitihka válmastallamii sihke go dat resursere riikkaidgaskasaš dálkkádatdoaimmaid. Stáhta lea gullan árvoštallangažaldagaid ráhkadeamis,

mat gusket sápmelaččaid, Sámedikki ja Nuortalaččaid siidačoakkáma. Sápmelaččaid dáfus mávssolaččamus árvvoštallangažaldagat ja oaidnočuoggát, mat galget váldojuvvot vuhtii daid guoskadeamis, leat buktojuvvon ovdan tabeallas 2. Visot Suoma dálkkádatpanela “dálkkádatpolitihka vuoiggalašvuohta” -prošeavttas ráhkaduvvon árvvoštallangažaldagat gávdnojit raporttas Kivimaa ee. 2023.

Tabella 2. Sápmelaččaid dáfus guovddáš dálkkádatpolitihka vuoiggalašvuoda árvoštallangažaldagat ja oaidnočuoggát daid guoskadeami vuhtiiváldimuša várás.

	Árvoštallan-gažaldat	Suokkardallan sápmelaččaid dáfus	Vuhtiiváldimuš ja geavat	Buhtadus- ja kompensašvdnagažaldagat
Juohkinvuoiggalašvuohhta	JV1: Lasihago/unnidago muhtin olbmuid birgenlági dovdomassii?	Mot doaimmat váikkuhit sápmelaččaid birgenláhkái sápmelaččaid ruovttuguovllus oanehis/guhkes áigge ulbmila mielde?	Sámi searvvuš galgá bissut eallinvuoimmálažžan maid boahhteáiggi hárrái. Dušše sápmelaččaid bargan gánnáhahtti árbevirolaš ealáhusat dollet sámi servoša eallinvuoimmálažžan (Ilmari Länsman ee. vs. Suoma stáhta, 1992, ON olmmošriektekomitea).	Leago doarjjaortnegiin vejolaš buhttet boaduid massimiid?
	JV2: Lasihago/unnidago muhtin olbmuid vejolašvuodaid bargui dehe ealáhusaid doaimmaheapmái?	Mot doaimmat váikkuhit sápmelaččaid árbevirolaš ealáhusaiguin bargamii?	Sápmelažžii ovttas joavkkuinis galgá dorvvastit sin árbevirolaš eallinvuohki ealáhusaiguin bargin (Ilmari Länsman ee. vs. Suoma stáhta, 1992, ON olmmošriektekomitea).	Leago doarjjaortnegiin vejolaš doarjut ealáhusa seailuma ja ovdáneami?
	JV3: Lasihago/unnidago muhtin olbmuide ávkkiid dehe áruid dearvvašvuhtii?	Sápmelaččaid dearvvašvuoda ja buresbirgejumi sihke dahkkiid ipmirdeami, mat dasa váikkuhit.	Sápmelaččaid dearvvašvuodas ja buresbirgejumis ii leat Suomas gokčevaš empiralaš dutkandiehtu. Vai váikkuhusat dearvvašvuhtii ja buresbirgejupmái sáhttet holisttalaččat čielggaduvvot, de livččii dárbu dutkat sápmelaččaid dearvvašvuoda ja buresbirgejumi. Ruotas ja Norggas dahkkojuvvon dutkamušat sápmelaččaid dearvvašvuodas ja buresbirgejumis sáhttet adnojuvvot ávkin veardidanmateriálan.	

	<p>JV4: Lasihago/unnidago muhtin guovlluide dehe olbmuide birasváikkuhusaid?</p>	<p>Mot doaimmat váikkuhit sápmelaččaid ruovttuguovllu luonddu mánggahápmásaš-vuhtii ja árbevirolaš dihtui, mii dasa gullá, ja luondduresurssaid bistevaš atnui?</p>	<p>Biodiversiteahttasohpamuša (Biologalaš oktasašsohpamuš, mii guoská mánggahápmásašvuoda, 78/1994) 8(j) artihkal geatnegahtá Suoma suodjalit sápmelaččaid árbevirolaš dieđu ja artihkal 10(c) árbevirolaš luonddugeavahusa (sámi árbevirolaš ealáhusat)</p>	<p>Sáhttetgo biehtadahkes váikkuhusat gohccojuvvot ruhtademiin/doaimmaid ovdánahttimiin?</p>
	<p>JV5: Lasihago/unnidago muhtin olbmuide, joavkkuide dehe guovlluide čuohcci eará váikkuhusaid Suomas?</p>	<p>Sápmelaččaid ruovttuguovlu lea hárvvit orrojuvvon guovlu ja eallinvejolašvuodát leat rájálaččat. Dálkkádatdoaimmaid suokkardallamis galgá čilgejuvvot, leatgo doaimmain váikkuhusat sápmelaččaid ruovttuguovllu eallinvuoimmálaš-vuhtii.</p>		
	<p>JV6: Lasihago áruid/ávkkiiid riikkaid rájiid rastá ja globála dásis?</p>	<p>Mot doaimmat váikkuhit sápmelaččaide Ruotas, Norggas ja Ruoššas? Makkár váikkuhusat leat eamiálbmogiid rivttiid ollahuvvamii?</p>		

Meannudanvugiid vuoggalašvuohta	MV2: Leago mearrádusdahkan válmastallon diehtovuoddu mielde?	Leago sámi dálkkádatráđi buvttadan diehtovuoddu váldojuvvon vuhtii?		
	<u>MV5: Leago sápmelaččaid searvevuohta dorvvastuvvon dálkkádatpolitihka mearrádusdahkamis, mii guoská sin?</u>	Leago viggojuvvon asttahuuvot ovdamiehtan, mii vuodduuvvá friddja dihtui? Mot sápmelaččaid ovdanbuktojumi leat váldojuvvon vuhtii dálkkádatpolitihka doaibmabijuin? Leatgo dálkkádatpolitihka doaibmabijuin váldojuvvon vuhtii dieđalaš diehtovuoddu dálkkádatrieddama váikkuhusain sámi kultuvrii?	Váikkuhusaidárvoštallamis lea vejolaš doahttalit biodiversiteahttasoahttasuohpamuša Akwé: Kon -rávvagiid (Ympäristöhallinnon ohjeita 1/2011), man mielde váikkuhusaidárvoštallan galggalii leat bastevaš ja váikkuhusaid bukti, vai dat sáhtta váikkuhit doaibmabiju sisdollui.	

	<p>MV6: Mot nuoraid ja boahttevaš buolvvaid geahččanguovlu (nuorat, mánát, vel riegátkeahes mánát) leat váldojuvvon vuhtii válmastallamis?</p>	<p>Leatgo váikkhusat árvvoštallojuvvon guhkes áigerámain nu ahte leat váldojuvvon vuhtii earáhuvvan-proseassa váikkhusat sámi eallinvuohká? </p>	<p>Olmmošriektekomitea čoavddusgeavada mielde sámi eallinvuohki galgá seailut gánnáhahttin boahtteáiggi hárrái. Doaibmabijuin galgá árvvoštallojuvvot, mot dat váikkuhit kultuvrra ja giela sirdimii buolvvas nubbái.</p>	<p>Sáhtta čielggaduvvot, leago skuvlema ja oahpahusa ovdánahttimiin vejolaš doarjut kultuvrra ja árbevieru sirdima buolvadagas nubbái ja ovdánahtedettiin árbevirolaš dieđu oahppomateriála. Sámi kultuvrra boahtteáigi galggalii bastit ráhkadit minstara sierralágán skenáriaide earáhuvvi dálkkádagas, vai sáhttet čielggaduvvot molssaevttolaš ovdánanlávkkit ja dárbbášlaš doaibmabijut buolvadagas nubbái sirdáseaddji váikkhusaid caggama várás.</p>
--	---	--	---	---

Dovddasteaddji vuoiggalašvuohhta	DV2: Lasihago vai unnidago hávváduvvivuođa?	Mot doaimmat váikkuhit sámegielaid ja sámi kultuvrra uhkivuloš sajádahkii ja sámi servoša siskkobeale hávváduvvi joavkkuide?			
	DV3: Buoridago/ heajudago sápmelaččaid vuođđo- ja olmmošrivttiid ollahuvvama sihke kultuvrra bajásdoallama ja ovdánahttima?	<p>Leago sámi kultuvrra dáládilli ja dahkkit, mat dasa váikkuhit, váldojuvvon vuhtii?</p> <p>Leago váldojuvvon vuhtii sápmelaččaid vejolašvuohhta bajásdoallat kultuvrraset maid boahteáiggis?</p> <p>Leago váldojuvvon vuhtii riikkaidgaskasaš olmmošriektegeavat eamiálbmogiid geahččanguovllus?</p> <p>Leago čielggaduvvon, mot vejolaš árut sáhttet geahpiduvvot nu unnin go vejolaš/buhttejuvvot?</p>	<p>Sápmelaččaid vuođđo- ja olmmošrivttiid suodji mearrahuvvá vuođđolága vuođđoriekte-njuolggadusaid ja riikkaidgaskasaš olmmošriekte-soahpamušaid sihke olmmošriekteorgánaid čoavddusgeavada mielde. Sámedikki ja Nuortalaččaid siidačoakkáma oainnut vuođđo- ja olmmošrivttiid ollahuvvamis leat guovddášlaččat árvvoštaladettiin vuoiggalašvuođa ollahuvvama.</p> <p>Dálkkádatrivvdama lassin sámi kultuvra deaivida maid eará deaddagiid gilvohalli eanan-geavahusa, láhkaásaheami, luonddujámu ja historjjálaš árbbi geažil, mat galget váldojuvvot vuhtii holisttalaččat. Olmmošriektekomitea lea gávnahan, ahte váldoálbmoga ekonomalaš ja eará beroštumit eai oaččo váttásnuhttit sápmelaččaid eallinvuogi seailuma ja ovdáneami. Maiddá guovllu ovddit doaibmabijuid váikkuhusat galget váldojuvvot vuhtii kumulatiivvalaččat árvvoštaladettiin johttáhuvvon fidnu váikkuhusaid sápmelaččaid kultuvrraset mielde bargama vejolašvuodaide (ON olmmošriektekomitea: Äärelä ee. vs. Suoma stáhta, 1997).</p>		
	DV4: Váldojuvvojitgo ollahuhttimis ja kommunikašuvnnas vuhtii earálágán sosiokultuvrralaš vuolggasajit?	Leago diehtu oažžunsajis sámegielaide?			

SAAMI-prošeavttas lea čilgejuvvon, ahte dálkkádatrievdamii vuogáiduvvan lea dolvon juo dál buolvadagas nubbái sirdáseaddji váikkuhusaide. Dálkkádatrievdamii vuogáiduvvan lea álggahuvvon nu ahte lea earáhuhtton boazobargomáalle 1990-logu loahpa rájes. Prošeavttas identifiserejuvvoje 11 boazobargomáalle, main guokte leat earáhuvvan eará go dálkkádatrievdamis čuvvon ákkaid dihte dutkanáigodagas 1960–2018. Seammas go boazobargomáalle lea rievdan, maiddá oassi dieđuin ja máhtuin lea buhttahuvvan dehe muhtimassii jávkan. Nuoramus boazoolmmošbuolva lea oahppan odđa boazobargomáalle, eaige visot árbevirolaš dieđut ja máhtut sirdás buolvvas nubbái. Go dálkkádatrievdama váikkuhusat jođánuvvet, de váikkuhusat čeahkanit buolvvas nubbái ja kultuvrralaš diehtomáhtovuodđu hedjona (Nákkäljärvi ee. 2020). Buolvadagas nubbái sirdáseaddji váikkuhusaid ipmirdeamis livččii dehálaš čielggadit sámi nuoraid ja boarrásit sápmelašbuolva oainnuid sihke ohcat vugiid, mot diehtovuoddu asehuvvan sáhtta eastaduvvot dehe ankke gohccojuvot.

Vuoddo- ja olmmošrivttiid soahpadeapmi dálkkádatpolitihkas gáibida diehtovuoddu ja mángga sierra dahkki árvvoštallama. Sierra vuodđorievttit sáhttet leat gaskaneaset soabatmeahtumat. Dalle vuodđorievttiid vuoruheapmi sáhtta duddjot soabatmeahtun diliid, main deaivvadit oktasaš beroštupmi, olmmošriektegeatnegasvuodát ja maiddá ekonomalaš gažaldagat, dego Deanu čázádaga guolástangielloáššis. Guovddáš hástalus earáhuvi dálkkádagas lea, mot lánkaásaheapmi ja dan guoskadeapmi sáhttet dávistit vuoddo- ja olmmošrivttiide. Dát gáibidivččii lánkaásaheami ovdánahttima ovdal go soabatmeahtun dilitt čuožžilit. Guovddáš soabatmeahtun dilli lea ealáhusaid stivrejeaddji lánkaásaheami generaliserejeaddji ja ovttaiduhhti prinsihppa, mii bohtá oasistis das, ahte ealáhusat ovdánahttojuvvojit almmusvuoigatvuodálaš eanan-, fuoddo- ja guolledoallun, eaige lánkaásaheami guoskadeamis váldojuvvo vuhtii ealáhusaid sierralágán kultuvrralaš barganvuogit iige vuodđolága suddjen sápmelaš kulturhápmin. Sámediggi lea ovdanbuktán, ahte Deanu čázádaga guolástangiellu ráddjejuvvollii guoskat eará go sápmelaččaid guolásteami, muhto guolástanriekti lea háliiduvvon adnojuvvo juohkehaččariektin, ii etnikkalaš riektin, man čuovvumuššan sápmelaččaid vuoddo- ja olmmošrievttit ráddjejuvvoje guolástangiellu. Luonddujávku ja dálkkádatrievdama ráhkadan oktasašváikkuhusa dihte danveardásaš ráddjendoaibmabijut ja eanangeavahusa konflikttat sáhttet lassánit sápmelaččaid ruovttuguovllus. Konflikttat sáhttet eastaduvvot ja gohccojuvvo vuoiggalaš dálkkádatpolitihkain, mii vuodđuduvvá dutkojuvvon dihtui, eará molssaeavttuid čielggadeapmái sihke gokčevaš, dálkkádatpolitihka vuoddo- ja olmmošriekteárvvoštallamii.

7. ČOAHKKÁIGEASSU JA OVDÁNAHTTINDÁRBUT

Dálkkádatdoaimmaid vuoiggalašvuohtageahčadeapmi ferte sápmelaččaid vuoigatvuodaid ollahuvvama dáfus dahkkojuvvo válmastallanmuhtus váikkuhusaidárvvoštallama oassin, vai sáhtta adnojuvvo ávvir vuoiggalaš dálkkádatpolitihkas. Dálkkádatdoaimmat leat surggiidrastildeaddjit ja dat bargojuvvojit eará ministerijain, eiseválddiid olis, Meahciráđđehusa sápmelaččaid luondduriggodagaid sihke luonddusuodjalanguovlluid dikšuma ja geavaheami plánemis ja guovlo- ja gieladásis. Dát gáibida dárbaheami buori diehtovuoddu sámi kultuvrras, dálkkádatrievdamis ja vuoiggalašvuohtagažaldagain. Eiseváldiin ii leat dálá áigge anustis

dárbahassii buorre diehtovuoddu ollahuhttit dálkkádatdoaimmaid, mat gusket sápmelaččaid. Dálkkádatlága mielde sámi dálkkádatráđi guovddášrolla lea diehtovuoddu buvttadeapmi, mii gáibida resurssaid čilgen- ja prošeaktadoaimma várás. Álbmotlaš dálkkádatrievdama vuogáiduvvanprográmmas lea buktojuvnon ovdan ovdánahttin dárbbun sámi dálkkádatrievdama vuogáiduvvanprográmma ráhkadeapmi. Sámi dálkkádatráđi buvttadivččii diehtovuoddu prográmma ráhkadeami várás (Valtioneuvosto 2022). Sámi dálkkádatráđi vuogáiduvvanprográmma ráhkadeapmi dorjjolii mearkkašahtti vuogi mielde eiseválddiid ja sámi institušuvnnaid barggu. Barggus livččii dehálaš geahčadit maid dálkkádatrievdama vuoiggalašvuohtagažaldagaid Suoma sápmelaččaid dáfus. Vuogáiduvvanprográmma ráhkadeapmi gáibida resurssaid čilgehusdoaimma várás. Dálkkádatpanela dálkkádatpolitihka vuoiggalašvuohta -prošeavttas ovdánahttojuvnon árvvoštallangažaldagat sáhttet doarjut sámi dálkkádatrievdama vuogáiduvvanplána ráhkadeami ja diehtovuoddu.

Dálkkádatrievdamis ja dasa vuogáiduvvamis leat vuodđo- ja olmmošriekteváikkusat sápmelaččaid sajádahkii ja kultuvrii. Dutkandiehtu ja riikkaidgaskasaš olmmošriektegeavat dálkkádatrievdama ja dasa vuogáiduvvama olmmošriekteovdáneamis lassána geažos áigge ja dat gáibida maid Suomas holisttalaš čuovvuma. Olmmošriektesoahpamušaid bearráigeahččoorgánat leat maŋimus áiggiid geavadisttiset gidden fuomášumi dálkkádatrievdama váikkusasaide viidáseappotge. Dálkkádatrievdan lea sámi kultuvrii kultuvrralaš vuogáiduvvan, ja nuppástusat sáhttet leat hui mearkkašahttit ja bissovaččat earenoamážit árbevirolaš dieđu boahpteáiggi hárrái, mii laktása luonddu mánggahápmásašvuhtii. Dálkkádatrievdama váikkusat galgale čuvvojuvnot systemáhtalaččat, vai sáhttá fuolahuvnot dálkkádatdoaimmaid vuoiggalašvuođas. Suomas lea riikkaidgaskasaš olmmošriektesoahpamušaid vuodul ovddasvástádus dorvvastit sámi kultuvrra eallinvuoimmálašvuohta maid boahpteáigge.

Dutkandieđu vuodul, mii lea leame, dálkkádatrievdan lea dolvon 1) kultuvrralaš rievdamii, árbevieruid ja máhtuid jávkamii, muhto maid ođđa máhtuid ja dieđuid šaddamii, 2) kultuvrralaš ealáhusmálliid earáhuvvamii, 3) nuppástusaide sámegeala geavahusas ja terminologijias, 4) sámi eallinvuogi rievdamiid ja 5) lea mielddisbuktán njuolgo ja eahpenjuolgo dearvvašvuohtariskkaid. Rievdamat leat leamaš sápmelaččaid iešoaivválaš vuogáiduvvan almmá servodatlaš doarjaga dehe váikkusasaide čuovvuma haga (Näkkäljärvi ee. 2020). Vai dálkkádatrievdamii vuogáiduvvan ja dálkkádatdoaimmat eai dolvvole sámi eallinvuogi suddamii váldokultuvrii, dárbbahuvvo systemáhtalaš čuovvundiehtu dálkkádatrievdama kultuvrralaš, gielalaš, ealáhuslaš ja dearvvašvuođalaš váikkusasaide sápmelaččaide. Vuoiggalaš dálkkádatpolitihka eaktun lea váikkusasaide ipmirdeapmi sámi kultuvrra dáfus. Riikkaidgaskasaš ovdamearkkat čujuhit, ahte dálkkádatdoaimmain, main eai leat váldojuvnon vuhtii sápmelaččaid rievttit dehe eai leat dahkkojuvnon dárbahassii olu dálkkádatdoaimmat, čuovvumuššan lea vuodđo- ja olmmošrivttiid rihkkumuš. Suomas sáhttet duddojuvnot eavttut sámi dálkkádatráđi olis dasa, ahte danveardásaš ii dáhpáhuva.

Dálkkádatpanela Dálkkádatpolitiikka vuoiggalašvuohta -prošeakta

Dálkkádatpolitiikka vuoiggalašvuohta -prošeavttas (2021–2023) viggojuvvui lasihuvvot ipmárdus das, mii vuoiggalašvuođain dárkkuhuvvo dálkkádatpolitiikka olis. Vuoiggalašvuohta lađastallojuvvui vuođo- ja olmmošrivttiid sihke dutkangirjjálašvuođas bohtán sierra vuoiggalašvuođa dimenšuvnnaid dehege juohkinvuoiggalašvuođa, dovddasteaddji ja meannudanvugiid vuoiggalašvuođa bakte. Juohkinvuoiggalašvuohta geahčada ávkkiid ja áruid juohkáseami, mat šaddet dálkkádatdoaimmain. Juohkinvuoiggalašvuođa oassin geahčaduvvoje maid buhtejeaddji vuoiggalašvuođa gažaldagat dehege ollahuvvan áruid kompenserema dehe árováikkhusaid litnudeami. Dovddasteaddji vuoiggalašvuohta čuoziha fuomášumis dasa, mot olbmuid earálágán sajádagat ja sosiokulturrálaš dahkkit váikkuhit dálkkádatpolitiikka čuovvumušaid čuohtemii. Meannudanvugiid vuoiggalašvuođa mielde geahčaduvvo dat, man árvasat earálágán politiikkalaš mearrádusdahkama muttut leat.

- Dálkkádatpolitiikka vuoiggalašvuođa árvoštallan -raporttas (Kivimaa ee. 2023) ovdanbuktojuvvot árvoštallangažaldagat, mat sáhttet adnojuvvot ávkin dálkkádatpolitiikka vuoiggalašvuođa árvoštallama ovdánahttimis. Raportta doarjjan ollahuhttojuvvui čanusjoavkobargobájiid ráidu, main gávdno lassidiehtu raportta čuvvosis.
- Vuoiggalaš energijasirdáseapmi guovlodásis -muittuhančállagis (Lund 2023) geahčaduvvojit energijasirdáseami váikkuhusat guovlodásis Suomas. Oaidninvuohkin leat energija- ja ekonomalaš váikkuhusat, sihke mot guvllolaš ekonomalaš eahpevuoiggalašvuohta, maid nuppástus vejolaččat miellidibuktá, sáhtálii divvojuvvot.
- Bargobáhkas, mii vuojui vuogáiduvvamii, hábmejuvvoje oktiibuot 16 vuoiggalašvuođa vuogáiduvvama indikáhtora, maid bakte analyserejuvvoje eará riikkaid ja gávpogiid vuogáiduvvanplánat. Analysa bohtosat gávdnojit Juhola ee. (2022) artiikkalis. Suomagillii lassidiehtu maid dálkkádatpanela bloggasa.
- Riikkavuložiid oainnut Suoma dálkkádatpolitiikka vuoiggalašvuođas čielggaduvvoje siviilajearahallama bakte. Materiála čoggojuvvui elektrovnnalaš jearahallamin 2022 geassemánu golmma válljejuvvon dutkanguovllus: Helssegis, Davvebađaeatnama ja Varsinai-Suomi eanangottiin. Jearahallama vástádusat analyserejuvvoje nu ahte geavahuvvoje mearálaš, šlájalaš ja báikeditovvuohtit. Jearahallama bohtosat buktojuvvot ovdan Kansalaisten kokemukset Suomen ilmastopoliitiikan oikeudenmukaisuudesta (sámás: Riikkavuložiid muosáhusat Suoma dálkkádatpolitiikka vuoiggalašvuođas) -raporttas (Vainio ee. 2023).
- Eamiálbmot sápmelaččaid sierragažaldagat dálkkádatpolitiikka vuoiggalašvuođas sihke dálkkádatrievdama vuogáiduvvan- ja goahcanpolitiikkas geahčaduvvoje Oulu universitehta birasdearvvašvuođa ja geahpesdávduozalmasaid dutkanguovddáš CERH bargobáhkas. Bargobáhka guovddášbohtosat leat buktojuvvon ovdan dán muittuhančállagis.

Visot prošeavtta publikašuvnnat gávdnojit dálkkádatpanela fierbmesiidduin:

<https://www.ilmastopaneeli.fi/ilmastopoliitiikan-oikeudenmukaisuus/>.

8. GÁLDUT

Biologista monimuotoisuutta koskeva yleissopimus 78/1994. Oažžunsajis:

https://finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1994/19940078/19940078_2

Boyle, A. (2018). Climate change, the Paris agreement and human rights. *International and Comparative Law Quarterly*, 67(4), 759–777. <https://doi.org/10.1017/S0020589318000222>

Cohen, J., Pulliainen, J., Ménard, C.B., Johansen, B., Oksanen, L., Luojus, K. & Ikonen, J. 2013, "Effect of reindeer grazing on snowmelt, albedo and energy balance based on satellite data analyses", *Remote Sensing of Environment*, vol. 135, pp. 107-117.

Espoon sopimus. Asetus valtioiden rajat ylittävien ympäristövaikutusten arviointia koskevan yleissopimuksen voimaansaattamisesta 67/1997.

Fjellheim, E. M. (2022). *Green colonialism, wind energy and climate justice in Sápmi*. IWGIA - International Work Group for Indigenous Affairs. <https://www.iwgia.org/en/news/4956-green-colonialism,-wind-energy-and-climate-justice-in-s%C3%A1pmi.html>

Furberg, M. (2016). Towards the Limits – Climate Change Aspects of Life and Health in Northern Sweden. In *Umeå University medical dissertations*. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-126949>

Ilmastolaki 432/2022. Oažžunsajis: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2022/20220423>.

Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lohenkalastuksen määräaikaisesta kieltämisestä Tenojoen vesistöissä. HE 56/2022. Saatavilla: <https://finlex.fi/fi/esitykset/he/2022/20220056>.

Hallituksen esitys eduskunnalle saamelaisten kulttuuri-itsehallintoa koskevien säännösten ottamisesta Suomen hallitusmuotoon ja muuhun lainsäädäntöön. HE 248/1994. Oažžunsajis: <https://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/1994/19940248>

Human Rights Committee 1994. CCPR General Comment No. 23: Article 27 (Rights of Minorities)

Human Rights Committee 2022. Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication No. 3624/2019, CCPR/C/135/D/3624/2019, (September 22, 2022).

Ilmari Länsman ee. vs. Suomi, No. 511/1992. Communication No. 511/1992, U.N. Doc. CCPR/C/52/D/511/1992 (1994).

Jaakkola, J. J. K., Juntunen, S., & Näkkäläjärvi, K. (2018). The Holistic Effects of Climate Change on the Culture, Well-Being, and Health of the Saami, the Only Indigenous People in the European Union. *Current Environmental Health Reports*, 5(4), 401–417. <https://doi.org/10.1007/s40572-018-0211-2>

Kaiser, N., Näckter, S., Karlsson, M., & Renberg, E. S. (2015). Experiences of Being a Young Female Sami Reindeer Herder. *Journal of Northern Studies*, 9(2), 55. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-119918>

Kaarlejärvi, E., Hoset, K.S. & Olofsson, J. 2015, "Mammalian herbivores confer resilience of Arctic shrub-dominated ecosystems to changing climate", *Global Change Biology*, vol. 21, no. 9, pp. 3379-3388.

Kivimaa, P., Heikkinen, M., Huttunen, S., Jaakkola, J. J. K., Juhola, S., Juntunen, S., Kaljonen, M., Käyhkö, J., Leino, M., Loivaranta T., Lundberg, P., Lähteenmäki-Uutela, A., Näkkäljärvi, K., Sivonen, M. H., Vainio, A. 2023. Ilmastopolitiikan oikeudenmukaisuuden arviointi. Suomen ilmastopaneelin raportti 1/2023.

Korkein oikeus 2022. KKO:2022:26. Oažžunsajis:
<https://korkeinoikeus.fi/fi/index/ennakkopaatokset/kko202226.html>

Käyhkö, J. & Hortskotte, T. 2017, *Reindeer husbandry under global change in the tundra region of Northern Fennoscandia*, University of Turku, Turku.

Laki saamelaiskäräjistä 974/1995. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1995/19950974>

Luonnonsuojelulaki 9/2023. Oažžunsajis: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2023/20230009>

Metsähallitus 2022. Saamelaisten kotiseutualueen luonnonvarasuunnitelma 2022-2027. Metsähallitus, Vantaa.
<https://julkaisut.metsa.fi/fi/julkaisut/show/2649>

Näkkäljärvi, K., Juntunen, S., & Jaakkola, J. J. K. (2020). *SAAMI – Saamelaisten sopeutuminen ilmastomuutokseen -hankkeen tieteellinen loppuraportti*. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-930-1>

Näkkäljärvi, K., Juntunen, S., & Jaakkola, J.J. K. (2022). Cultural Perception and Adaptation to Climate Change among Reindeer Saami Communities in Finland. In *Climate Cultures in Europe and North America: New Formations of Environmental Knowledge and Action* (pp. 103–126). Routledge.

Newell, P., Srivastava, S., Naess, L. O., Torres Contreras, G. A., & Price, R. (2021). Toward transformative climate justice: An emerging research agenda. In *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* (Vol. 12, Issue 6). <https://doi.org/10.1002/wcc.733>

NVE 2023. Davvi vindkraftverk. Oažžunsajis:
<https://www.nve.no/konsesjon/konsesjonssaker/konsesjonssak/?id=4606&type=a-1>

Office of the High Commissioner for Human Rights. (2015). *Understanding Human Rights and Climate Change. Submission of the Office of the High Commissioner for Human Rights to the 21st Conference of the Parties to the United Nations Framework Convention on Climate Change*.

Olofsson, J., Oksanen, L., Callaghan, T., Oksanen, T. & Suominen, O. 2009, "Herbivores inhibit climate-driven shrub expansion on the tundra", *Global Change Biology*, vol. 15, no. 11, pp. 2681-2693.

PeVL 91/2022 vp = Perustuslakivaliokunta 91/2021 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä eduskunnalle laiksi lohenkalastuksen määräaikaisesta kieltämisestä Tenojoen vesistöissä

Saamelaiskäräjät 2019. Saamelaisten lukumäärä vuoden 2019 vaaleissa. Tilasto. Saamelaiskäräjät, Inari.

Saamelaiskäräjät 2023. Lausunto hallituksen esityksestä eduskunnalle laiksi lohenkalastuksen määräaikaisesta kieltämisestä Tenojoen vesistöissä HE 289/2022 vp. Dnro: 34/D.a.4/2023.

Stoor, J. P. A., Kaiser, N., Jacobsson, L., Renberg, E. S., & Silviken, A. (2015). "We are like lemmings": making sense of the cultural meaning(s) of suicide among the indigenous Sami in Sweden. *International Journal of Circumpolar Health*, 74(0). <https://doi.org/10.3402/ijch.v74.27669>

United Nations 2023. Department of Economic and Social Affairs: Indigenous people. Climate change. <https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/climate-change.html>

Suomen perustuslaki 731/1999. Oažžunsajis: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>.

Ympäristöministeriö 2017. Valtioiden rajat ylittävien ympäristövaikutusten arviointia koskeva yleissopimus (E/ECE/1250), ilmoitus Norjan ympäristöviranomaiselta Davvi-tuulivoimahankkeen ja siitä yhtenä vaihtoehtona Utsjoelle suunnitellun voimajohdon YVA-menettelystä. Oažžunsajis: <https://www.lausuntopalvelu.fi/FI/Proposal/Participation?proposalId=3bee0b3a-de34-42c3-9fc3-582a8c24746c>

Valtioneuvoston asetus saamelaisesta ilmastoneuvostosta 435/2023.

Valtioneuvosto 2022. Valtioneuvoston selonteko kansallisesta ilmastomuutokseen sopeutumissuunnitelmasta vuoteen 2030. Hyvinvointia ja turvallisuutta muuttuvassa ilmastossa. Saatavilla: <https://mmm.fi/delegate/file/113950>.

Willox, A. C., Stephenson, E., Allen, J., Bourque, F., Drossos, A., Elgarøy, S., Kral, M. J., Mauro, I., Moses, J., Pearce, T., MacDonald, J. P., & Wexler, L. (2015). Examining relationships between climate change and mental health in the Circumpolar North. *Regional Environmental Change*, 15(1), 169–182. <https://doi.org/10.1007/s10113-014-0630-z>

Ympäristöhallinnon ohjeita 1/2011. Akwé: Kon-ohjeet. Ympäristöministeriö, Helsinki <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10138/41525>

Äärelä vs. Suomi 1997. Communication No. 779/1997 (4 February 1997), CCPR/C/73/D/779/1997

.

© Suoma dálkkádatpanela

Suoma dálkkádatpanela publikašuvnnat 4/2023
Muittuhančála

Dálkkádatpolitihka vuoiggalašvuohta eamiálbmot sápmelaččaid dáfus

Dahkkit:

Klemetti Näkkäläjärvi, Suvi Juntunen, Jouni J.K. Jaakkola

Jorgalus: Klemetti Näkkäläjärvi

ISSN: 2737-0984

ISBN: 978-952-7457-23-8

DOI:

Čujuhanráva:

Näkkäläjärvi, K., Juntunen S., Jaakkola J.K. 2023. Dálkkádatpolitihka vuoiggalašvuohta eamiálbmot sápmelaččaid dáfus. Suoma dálkkádatpanela publikašuvnnat 4/2023.

Suoma dálkkádatpanela ovddida diehtaga ja politihka gaskavuoda dialoga dálkkádatgažaldagain. Dat addá ávžžuhusaid ráđđehusa dálkkádatpolitihkalaš mearrádusdahkamii ja váfista mánggadiedálaš čárvvá dálkkádatdiehtagiin. Dálkkádatpanela čilgehusat ja bealiváldimat dahkkojuvvojit dieđalaš ákkaid mielde.

info@ilmastopaneeli.fi

www.ilmastopaneeli.fi

[@Ilmastopaneeli1](https://twitter.com/Ilmastopaneeli1)